

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԶԳԵՍՏՆԵՐԻ ԾԱԳՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Ներկայ յօդուածիս նպատակն է, ինչպէս վերնագիրն էլ ցոյց է տալիս, որոշել այն ժամանակը թէ երբ կղերիկոսները աստուածապաշտութեան ժամանակ սկսեցին գործածել առանձին, յատկապէս եկեղեցական սրբազան զգեստներ, այս կամ այն առընչութեամբ տարբեր՝ ինչպէս ընդհանրապէս աշխարհիկ զգեստներից, այնպէս և մասնաւորապէս կղերիկոսների՝ թէ տանը և թէ հասարակական կեանքի մէջ գործածած հագուստներից:

Վերոյիշեալ խնդիրը լուծելու համար, ի հարկէ, անհրաժեշտ է քրիստոնէութեան առաջին դարերին դիմելը և մասնաւոր առաքելական ժամանակին, որտեղից սկիզբն է առնում ծիսական քրիստոնէական աստուածապաշտութիւնը, և ամենից առաջ այդտեղ փնտռել մեր խնդրի լուծումն: Գիտնականներից ոմանք ¹⁾, որոնցից մեզ յայտնի է Բոնա ²⁾, իսկապէս մատնանիշ էին անում թէ՛ եկեղեցական զգեստները սկսուել են առաքելական ժամանակից:

Սակայն, ի դուր կը փնտռենք որեւէ ցուցմունք առաքելական կարգադրութեան *sacrarum vestium*-ի համար: Չկայ նոյն իսկ ամենափոքր ակնարկութիւն այդ առթիւ ոչ առաքեալների, և ոչ նոցա յաջորդող եկեղեցական հեղինակների գրուածոց մէջ, որ բոլորովին անհասկանալի կլինէր, եթէ, իսկապէս, առաքեալները ամենօրեայ հագուստից տարբերելու համար աստուածապաշտութեան առանձին առանձին զգեստների ձևի նկատմամբ երբ և իցէ կարգադրութիւն արած լինէին: Եթէ, յիրաւի, Բոնա գիտնականը իւր կարծիքը հաստատելու համար յէնուում էլ է երանելի Օգոստինոսի խօսքերի վերայ, որն իւր «Մկրտութեան մասին»

1) Kriög. Kleidung liturgische—vestes sacrae.—Real—Encyclopädie der christ. Altert. von F. X. Kraus. B. II. s. 195.

2) Իւր աշխատութեան մէջ՝ *Rerum liturgicarum libri duo*. 1674. Zib. I. cap. V. col. 41—43. conf. cap. XXIV, col. 324—325.

գրքում, ի միջի այլոց, ասում է՝ «այն բոլորը, ինչ որ բովանդակում է ընդհանուր եկեղեցին և չէ հաստատուած ժողովներով—տրուած է առաքեալների հեղինակութեամբ», — այն ժամանակ, ի հարկէ, ինքն ըստ ինքեան կարիք չկայ բացատրելու, որ եկեղեցւոյ ուսուցչի այդ բոլորովին ճշմարիտ խօսքերը չեն կարող ունենալ այնպիսի ընդարձակ նշանակութիւն, որպիսին նոցա տալիս է Բոնա, և չունին ոչ մի յարաբերութիւն մեր խնդրի հետ: Հակառակ դէպքում, այդ խօսքերի հիման վերայ կարելի է ամբողջ ծիսական աստուածապաշտութիւնը իւր բոլոր մանրամասնութիւններով ընդունել առաքելական կարգադրութիւն, որը պատմական անհեթեթութիւն կը լինէր: Բացի այդ, սովորական հազուստներից բոլորովին տարբեր մի նոր եկեղեցական — աստուածապաշտութեան զգեստներ ձեռք բերելը քրիստոնէութեան առաջին դարերի համար ոչ միայն դժուար գործ էր, այլ և բոլորովին անհնարին, որովհետեւ այդպիսի մի գիւտ, մի կողմից ենթադրել է տալիս գեղարուեստական ճաշակի և ընդունակութեան զարգացումն դէպի արուեստը, իսկ միւս կողմից — պահանջում է յարմարութիւն, — սակայն ոչ մէկը և ոչ միւսը չէր կարող լինել առաջին դարերի քրիստոնէական համայնքների մէջ, որոնք կազմուած էին ամենայն կողմից թշնամիներով և հալածիչներով շրջապատուած աղքատներից և հասարակ մարդկանցից: Եւ, վերջապէս, ինչպէս ստորեւ կտեսնենք, քննելի հայեացքը հակասում է բոլոր դրական պայմաններին, որոնց մէջ քրիստոնէութիւնն և եկեղեցին աշխարհ մտան: Միով բանիւ, պէտք է հրաժարուել այն կարծիքից, թէ *sacrarum vestium*, a *profanis et communibus distinctarum* ներմուծուած է առաքեալներից անմիջապէս:

Ճշմարտութեան աւելի մօտ է թուում այն հայեացքը, թէ կղերիկոսների աստուածապաշտութեան զգեստները դեռ ևս առաքեալների և կամ նոցա ամենամօտ յաջորդների ժամանակ փոխ էին առնուած հին կտակարանի քահանայական զգեստներից, պատրաստուած էին վերջինների նման, նոցանից էին ընդօրինակուած. այսպէս, ուրեմն,

ամենավաղ ժամանակներում արդէն կային աշխարհիկ, սովորական զգեստներից տարբեր, յատուկ եկեղեցական սրբազան զգեստներ։ Այս հայեացքի հիմքը դրին IX—XIII դարերի ժամակարգութեամբ զբաղւողները։ Այս շրջանը եկեղեցական հետախուզութիւնների մի առանձին կենդանի շրջան էր, — բացի այդ, նա միևնոյն ժամանակ առանձնապէս հաւատոյ հանգանակի ծաղկման շրջանն էր։ Այդ ժամանակ, սուրբ գրքով սաստիկ հետաքրքրութիւնը համարեա բոլորովին հակած էր դէպի խորհրդաւոր (սիմվոլիզմ) մեկնութիւնը։ Իսկ խորհրդաւորութիւնը Ղևտական զգեստների մեկնութեան մէջ էլ էր իշխում։ Հիմնուելով այն ենթադրութեան վերայ, որ հին կտակարանի յայտնեալ սիսնը հիմք է նոր կտակարանի, այն ժամանակի ժամակարգութեամբ զբաղւողները, ընդհանրապէս նաև աստուածալաշտութեան զգեստների հարցում՝ աշխատում էին գտնել մի նմանութիւն հին և նոր կտակարանի մէջ, և այստեղից սկսուեց հին կտակարանի հետ նոր կտակարանի զգեստների ունեցած կապի նշանակական բացատրութիւնը, և այսպիսով Ղևտական զգեստները քրիստոնէականի նախատիպն ընդունելը։ Ահա այսպիսի հայեացքն եղաւ պատճառ, որ այն ժամանակ, եկեղեցիներում, որպէսզի հին և նոր կտակարանների զգեստների նմանութիւնն աւելի աչքի ընկնի, սկսեցին կցել աստուածալաշտական, գլխաւորապէս եպիսկոպոսական զգեստներին զանազան յաւելումներ և լրացուցիչ մասեր։

Այդ մասին, իսկապէս, վկայում է IX-րդ դարի հեղինակ Վալիաֆրիդ Ստրաբօ, ասելով. «Մի քանի անձնաւորութիւններ սրբազան զգեստների մէջ լրացուցիչ մասեր աւելացրին, կամ նոյն զգեստներին նմանուելու համար, որոնք գործ են ածում հին կտակարանի քահանաները և կամ միատիքական բացատրութիւն տալու համար»¹⁾

1) Waliafridus Strabus. Fnlldensis monachus. De ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis. cap. XXIV y Migne, Curs. compl. ser. lat. t. 114. col. 952.

IX—XIII-րդ դարը ժամասացութեամբ զբաղողներին Սիմփոլիկայի միջոցով սկզբնաւարտած հայեացքը՝ թէ քրիստոնէական առաջին եկեղեցին ժամասացութեան զգեստները փոխ է առել հին կտակարանի քահանայութիւնից, նոցանից յետոյ դեռ երկար ժամանակ էլ իւր նշանաւոր ներկայացուցիչներն ունէր¹⁾

Բայց այս հայեացքն էլ, իբրեւ պատմութեան բոլորովին անհամաձայն և մի միայն սիմփոլիկի վերայ հիմնուող, — պէտք է մերժուի։ Նախ և առաջ հէնց այն հակադրութիւնը, որ յայտնուեց հին կտակարանի կրօնի աստուածապաշտութեան արտաքին ձևական ծիսակատարութեան և քրիստոնէական կրօնի ներքին հոգևոր պաշտամունքի մէջ ցոյց է տալիս, որ առաջին դարերում հին կտակարանի քահանայութիւնից ժամասացութեան զգեստների ոչ մի կերպ փոխառութիւն տեղի ունենալ չէր կարող։ Առաջին դարերի հաւատացեալները խորշում էին նոյն իսկ ἐξέσθς (քուրս՝) անունից, իբրեւ հրէական քրմութիւն յիշեցնող և նորան փոխեցին ἐπίσκοπος (եպիսկոպոս) և πρεσβυτέρω (առաջնորդ) անուններով։ Դորանից յետոյ էլ ինչպէս կարող էին նոքա իրանց պաշտամունքի մէջ ընդունել այն զգեստները, որոնք պիտի յիշեցնէին նոցա հրէական՝ իրենց նշանակութիւնը կորցրած պաշտամունքները և միևնոյն ժամանակ այն քահանայութեան զգեստները, որոնք յատկացուած էին որոշ ցեղի և ազգի։

Այդ դեռ բաւական չէ, այն հանգամանքները, որոնց մէջ քրիստոնէութիւնը աշխարհ մտաւ և որոց ժամանակ նա պիտի դոյութիւն ունենար, թոյլ չեն տալիս, որ եկեղեցին իւր ժամասացութեան համար հին կտակարանի կրօնի զգեստներ փոխ տունէր։ Հէնց սկզբից քրիստոնէական եկեղեցին հրէաների ատելութեան և թշնամութեան ենթարկուեց, իսկ երբեմն երբեմն նաեւ արիւնալի հալածանքներ կրեց. (Ստեփաննոս նախապկայ և Յակովբոս առաքեալ)։ Այդ ատելութիւնն ու հալածանքները յաջորդ դարերում

1) Krieg. Cit. op. y Kraus'a br R. Enc. B. II. s. 175.

ևս շարունակուեցին: Իրերի այսպիսի դրութեան մէջ հազիւ թէ հնարաւոր լինէր եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներին օգտուել հրէական քահանայութեան զգեստներից, որովհետեւ, դորանով նորա հրէաների կողմից, իբրեւ օրինազանցներ և օրէնք պղծողներ, աւելի հալածանքի կենթարկուէին: Միւս կողմից, եկեղեցւոյ ներկայացուցիչները հրէական քահանայութեան զգեստներից օգտուելուց պէտք էր խորշէին նաև աչքի առաջ ունենալով հեթանոսների դէպի հրէաներն ունեցած ատելութիւնը, թշնամութիւնը և հպարտ արհամարհանքը դէպի նոցա կրօնը, ծէսերը, ապա թէ ոչ, հակառակ դէպքում, եկեղեցւոյ ներկայացուցիչները կսկըսէին միշտ յիշեցնել հեթանոսներին նոցա համար ատելի արտաքին ծիսական Մովսիսական օրէնքը, և դորանով նոցա՝ եկեղեցւոյ մէջ մտնելուն արգելք կլինէին: Բայց, մեր քննած հայացքի դէմ գլխաւորապէս խօսում է պատմութիւնը: Առաջին ութ տարիներից, գոնեա, չկայ որեւէ պատմական փաստ, որ եկեղեցական զգեստաւորութիւնը մուծուած լինէր Ղևտականին նմանուելով, եթէ այդ երբ և իցէ պատահած լինէր, այն ժամանակ անհասկանալի կը լինէր, որ Սուրբ Հարց գրականութեան ոչ մի հեղինակ այդ յատուկ ծիսական զգեստաւորութեան մասին բոլորովին չէ յիշում: Այդ յիշատակութիւնը չկայ նոյն իսկ այն տեղ, ուր ուղղակի առիթ կայ դորա համար: Օրինակ, շատ հեղինակների մօտ Ղևտական զգեստների համար բացատրութիւն ենք գտնում, սակայն նոցանից ոչ մէկի մօտ չենք գտնում՝ ցուցմունք, որ այդ զգեստները գործադրութիւն գտած լինէին նախնական քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ: Օրինակ, Հերոնիմոսը երկու անգամ յիշում է հին կտակարանի քահանայութեան զգեստների մասին, մի անգամ նոյն իսկ շատ մանրամասը քննում է՝ սակայն երբէք ամենափոքրիկ ակնարկ անգամ չէ անում, որ այդ զգեստները քրիստոնէութեան ժամանակ ընդունուած լինէին: Նոյն իսկ նորա ասածների ուրիշ կտորներից կարելի է եզրակացնել բոլորովին հակառակը: ¹⁾ Վերջապէս

1) Տես Նեպոցիանին գրած նամակը. (49-ն Творен. бл. Іе-

հին կտակարանի կրօնական ծիսակատարութիւնից քրիստոնեաների եկեղեցական զգեստների փոխառութեան կարծիքի դէմ խօսում են նաև նշանաւոր վկայութիւններ: Համեմատելով հին կտակարանի զգեստաւորութեան հետ գեղարուեստի հին յուշարձանների վերայ պատկերացրած զգեստաւորութիւնը քրիստոնէական ժամակարգութեան, մենք կտեսնենք, որ քրիստոնեաների մօտ ընդունվին պակասում են հրէական քահանայութեան բնորոշ զգեստները, իսկ միւս կողմից քրիստոնեայ եկեղեցւոյ պաշտօնեաների մօտ կգանենք այնպիսի զգեստներ, որոնց նմանը հին կտակարանում չկայ: Ճշմարիտ է, քահանայապետական և Ղեռական զգեստները ունեցել են որոշ ազդեցութիւն քրիստոնէական եկեղեցւոյ աստուածապաշտական զգեստաւորութեան ձևի և յատկութեան վերայ, — ինչպէս այդ երևում է վերև յիշատակուած Վալիաֆրիդ Սարաբօ-ից, — սակայն այն մասնաւոր ազդեցութիւն է, և այն էլ յիտին դարերում, որ երևում է նոյն վկայից:

Այսպիսով, ուրեմն, մնում է այն հայեացքը, թէ նոր կտակարանի ժամապաշտութեան զգեստները առաջ են եկել աշխարհիկ զգեստներից, և հետևապէս, քրիստոնէութեան առաջին դարերում, իւր աւսափին սեփով սովորականից տարբեր յատուկ եկեղեցական որևէ զգեստաւորութեան մասին խօսք չինել չի կարող: Յօգուտ այդ հայեացքի մեծ հեղինակաւորութեամբ շատ փաստեր են խօսում, որոնք միևնոյն ժամանակ կարող են ծառայել իբրև ապացոյց և առաջին երկու կարծիքների անհաստատութեան:

Քրիստոնէական կրօնը աշխարհիս վերայ երևալով, իբրև հոգւոյ և աղատութեան կրօն, իւր հետևողներին իրենց կեանքի մէջ որևէ արտաքին ձևական կարգադրութիւններով չէր ճնշում, որևէ արտաքին ծիսակատարու-

Թեանց նշանակութիւն չէր աալիս։ Նմանապէս քրիստոնէին շրջապատող առարկաների գործադրութեան մէջ որևէ խիստ ընտրութիւն չէր պահանջում — քրիստոնեան կարող էր իրեն շրջապատող ամեն բանից օգտուել, — միայն թէ այդ զմեռասէր նորա հոգևոր էութեան, այսինքն, նորա մէջ չարծարծէր կրօնական կամ բարոյական տարակուսանքներ։ Այս տեղից մենք տեսնում ենք, որ առաքեալները և նոցա յաջորդները չեն քաշուում իւրեանց նպատակների համար հեթանոսական այս կամ այն առարկայի գործածութիւնից օգտուել։ Այս տեսակին պիտի վերագրել հեթանոսութիւնից հաւատքի եկածների մասնաւոր ընակարանները, որոնք գործ էին ածուում իբրև եկեղեցական ժողովատեղի։ Այս կարգին պէտք է վերագրել նաև սովորական աշխարհիկ գործածութեան՝ ինչպէս օրինակ անօթներ, զանազան կարասիներ, որոնք եկեղեցւոյ թշուառութեանց ժամանակ նորա ներկայացուցիչների կողմից ընդունուում էին իբրև նուէր և գործ էին ածուում պատարագի համար։ Բայց եթէ քրիստոնէութեան առաջին դարերում հեթանոս աշխարհի առարկաներից չէին խորշում, ընդհակառակը թէ շինութիւններն և կեղեցական ժողովների համար և թէ աստուածպաշտութեան համար հարկաւոր զանազան անօթներ փոխ էին առնում սովորական, աշխարհիկ գործածութիւնից, ապա ուրեմն, շատ ընական է, որ նաև այն զգեստները, որ գործադրում էին ժամապաշտութեան ժամանակ և կեղեցւոյ վարիչները, փոխ էին առնում սովորական աշխարհիկ տնտեսութիւնից և հետեապէս, իրենց ձեւով տարբեր չէին այն զգեստներից, որոնք գործ էին ածուում թէ մասնաւոր և թէ ընտանեկան կեանքի մէջ։

Այս հայեացքն աւելի է համատասխանում պատմութեանը։ Նախ և առաջ, առաքեալների նկատմամբ պէտք է ասել, որ իրենց առաջ ունենալով երկնային Ուսուցչի օրինակը, որը վերջին գիշերը հին և նոր կտակարանների սուրբ զատիկ էր կատարում, անկասկած այն զգեստով, և որն այդ պատճառով, իհարկէ, իւր արտաքին ձեւով չէր

տարբերում՝ ժողովրդի այն ժամանակ գործածած զգեստներից, նոքա էլ կարող էին առանց տարակուսելու, ժողովրդի իսկ սովորական հագուստով մերձենալ նաև զոհաբերութեան խորհրդաւոր սեղանին: Նոյն իսկ հանգամանքները, որոնց մէջ առիթ էին ունենում նոքա ժամասացութիւն կատարելու, ուղղակի դրդում էին նոցա դէպի այդ: Առաքեալները ցրուելով զանազան հեթանոս աշխարհներ աւետարանը քարոզելու, անկասկած, ոչ մի կերպ չէին կարող իրենց հետ որոշ ձեւական եկեղեցական զգեստներ ունենալ, ¹⁾ և անհրաժեշտաբար հաղորդութեան խորհուրդը պիտի կատարէին այն զգեստներով, որոնցով նոքա օգտուում էին սովորական աշխարհիկ տնտեսութիւնից մի միայն վերցրած լինել: ²⁾ Ընդհանրապէս առաքելական ժամանակի ժամասացութեան աշխարհիկ զգեստների հետ ունեցած ձեւական նմանութեան զաղափարին բոլորովին չէ հակասում և հին կտակարանի կրօնական ժամասացութիւնից եկեղեցական զգեստների փոխառութեան մասին մինչև մեզ հասած աւանդութիւնը, որի համեմատ, որպէս թէ Յակովբ, Յովհաննէս և Մարկոս ³⁾ առաքեալները կրում էին ճակատի կապ (πεταλον, lamira), որն ի միջի այլոց հին կտակարանի քահանայութեան զգեստների մի մասն էր կազմում: Այն ժամանակ, երբ քրիստոնեաների համար սրոշուած չէր առանձին զգեստաւորութիւն, և երբ, այդպատճառով, ինչպէս մասնաւոր կեանքի, նոյնպէս էլ ժամակարգութեան մէջ բոլորովին ազատ էին, — բոլորովին զարմանալի չէ, որ տեղի ունենային դէպքեր, երբ մի քանի անձնաւորութիւններ թոյլ տային չնչին և անկարեւոր շեղումներ Յոյների և Հռովմայեցիների այն ժամանակ սովորական զգեստներից: Այդպիսի բացառութիւններին

1) Համ. Մատթ. ժ. 10. Մարկ. 2. 9.

2) Համմ. նաև Մատթ. 2. 29 և Ղուկ. ժբ. 22, 23, 27:

3) Epiphen Haeres. 29, 78, 14. (Xp. rm. 1848 m. 1). Նւսերիսս. եկեղ. պատմ. Գ. Ե. գլ. 54: Հերոնիմոս եկեղ. գրիչների մասին. գլ. 45. (твор. 61. Іеронъ въ рус. перев. т. V. ст. 315).

սխալի վերագրել նաև ճակատակալի դէպքը: Ճակատակալը, որի մասին խօսում է աւանդութիւնը և որն այստեղի նկատ է առնուած, բացառապէս ժամասացութեան վերաբերեալ մի զգեստ է, այլ սովորական մի զգեստ, որը Յակովբոս, Յովհաննէս և Մարկոս առաքեալները գործ էին ածել նաև մասնաւոր կեանքի մէջ և ամենեւին չի հերքում յիշեալ առաքեալների միւս զգեստների աշխարհիկ լինելը: Բացի այդ ճակատակալը, ոչ միայն հրէական քահանաների ժամասացութեան զգեստն էր, այլ և էր պարթևների, հայերի և պարսիկների սովորական գլխի զարդ: ¹⁾

Թէ առաջին դարերում, ժամասացութեան ժամանակ կղերիկոսների գործ ածած զգեստները բոլորովին չէին տարբերուում թէ տարազով և թէ ձևով այն ժամանանուայ Յոյների և Հռովմայեցիների զգեստներից, այլ ընդհակառակը, վերջիններից էին փոխ առնուած, այդ առանց կասկածելու ցոյց են տալիս բազմաթիւ յուշարձանական, նաև մասնաւոր գրաւոր վկայութիւններ: Քննելով քրիստոնէական գեղարուեստի մեր հարցին վերաբերեալ հնագոյն յիշատակարանները, ինչպէս վկայում է նաև Բոկկը, որ քանիցս յաճախել է հռոմէական ստորերկրեայ գերեզմանատները (կատակոմբները) և Հռովմի, Բավէննայի և Իտալիայի միւս մասերի սրբերի հնագոյն դամբարանները (բազիլիկ), չի կարելի նոյն իսկ ամենափոքրիկ հետք գտնել այն բանի, որ քրիստոնէութեան առաջին դարերում առաքեալները և նոցա յաջորդները, նմանապէս և քահանաներն ու սարկաւագները, խորհուրդներ կատարելու ժամանակ օգտուած լինին բոլորովին նոր ձևով կազմուած և կամ հին կտակարանի քահանայութիւնից փոխ առած զգեստներ, ընդհակառակը, մի ակնարկը այդ յիշատակարանների պարզապէս ցոյց է տալիս, որ առաջին դարերում պաշտօնեաների զգեստները ձևով և տարազով բոլորովին համանման էին այն ժամանակուայ աշխարհիկ զգեստներին: Այսպէս օրինակ, կատակոմբերի իւղանկար պատկերները,

1) Տես Ս. Հերենիմոսի գործերը, ռուս. թարգմ. հօր. եր. 122:

Հնագոյն հանգստարանների մոզաիկան, նմանապէս և քրիստոնէութեան հին գեղարուեստի հնագոյն յիշատակարանների պատկերները ներկայացնում են Քրիստոսին և առաքեալներին, իրենց գործունէութեան ժամանակ, ոչ այլ զգեստով քան աշխարհական Այսինքն, Քրիստոս այստեղ և՛ որպէս ուսուցիչ առաքեալների կամ հրէայ դպիրների մէջ, և՛ որպէս հրաշքներ գործող ներկայանում է բոլորովին խիստ աշխարհիկ զգեստով — պատմուճանով (τυ-
 χηρα) և վերնազգեստով (παλλα):¹⁾ Այդ ձևով է պատկերացրած նա, օրինակ, Հռոմում Ս. Կալլիստայի գերեզմանատանը, որտեղ նա տասն երկու առաքեալների մէջ նստած ուսուցանում է: Նոյնպիսի տեսքով ներկայացրուած է նա վեց առաքելների մէջ Ս. Ագնէսի գերեզմանատան պատկերի վերայ (մօտ IV. դարն): Առաքեալներից յետոյ

1) Յունա—Հռովմէական զգեստները երկու դասի էին բաժանուում. 1) indumenta—զգեստներ, որ հագնուում էին (նոյնպէս և vestimenta clausa կամ interiora—զգեստներ ներքին) և amictus (vestimenta exteriora—զգեստներ արտաքին): 2) Չգեստներ, որոնք իրեն չալ կամ շրջազգեստ վրան էին առնում: Առաջին կարգին պատկանում էին՝ հռովմայեցոց tunica—բաճկոնը և Յոյների χιτων—ներքնազգեստը: Տունիկա (Յոյների խիտոն), մի ներքնազգեստ է վուշից պատրաստած, որը ձևով մեր շագկին է նման: Աշխատանքի ժամանակ հագնում էին նեղ, մինչև ծնկները կարճ բաճկոն կամ, եթէ նա երկար էր, չխանգարելու համար զօտէպնդուում էր ազդրների վերայ: Աշխատաւորի այդ բաճկոնը կամ բոլորովին առանց թևերի էր և կամ թէ կարճ թևերով (colobium): Տօնական ժամանակը և ընդհանրապէս աշխատանքից ազատ ժամանակը կրում էին լայն երկաբ, մինչև կոճերը ձգուող, հարուստ փոթերով բաճկոն (tunica, talaris, χιτων ποδηζης) երկար թևերով (tunica manicata): Մինչև քրիստոնէութեան ժամանակը դուրս վերայից Հռովմայեցիք իրեն վերնազգեստ կրում էին լայն, երկար և հարուստ փոթերով վերնազգեստ—տոգա (toga): Իսկ Յոյները տոգայի տեղ գործ էին ածում խիտոնի վերայից իմատի (ψαλλον—երկար զգեստ), որ ամուր կերպով կպած էր լինում մարմնին առանց ազատ փոթեր արձակելու: Կայսրների ժամանակ Հռովմայեցիները կրում էին տոգայի տեղ յունական յարմար իմատի, բայց նորան անուանում էին պալլի:

Համեմ. Beuch. Ազգերի ներքին կեանքը Հ. II. մ. I. եր. 5—6:

յաջորդ դարերի եկեղեցւոյ ծառայողները ներկայացրուած են ընդհանուր աշխարհիկ զգեստով կատակոմքների պատկերներում և Հռովմի Բազիլիկայի, Կ. Պօլսի և Թէսաղօնիկէի հնագոյն մոզաիկներում: Օրինակ, հասարակ զգեստով է պատկերացրած Հռովմի վերայիշեալ Ս. Կալլիստայի գերեզմանատանը ձուկ և հաց բերող եկեղեցւոյ պաշտօնեան: Նմանապէս շատ խիստ աշխարհիկ բնաւորութիւն ունին Ս. Հիպպոլիտի պատարագի զգեստները, որոնք պատկերացրած են նորա արձանի վերայ և կազմուած են՝ պատմութեանից (tunica) պալլիայից (palli) և հոգաթափից (sandaliun): Առանձնապէս շատ պարզ ցոյց են տալի քրիստոնէութեան առաջին դարերի եկեղեցական զգեստաւորութեան աշխարհիկ զգեստների հետ ունեցած ձեւական նմանութիւնը Թէսաղօնիկէի Ս. Գրիգորի որբոց հանգստարանի մոզաիկները: Կարծիք կայ, թէ այդ եկեղեցին շինուած է Կոստանդին Մեծի ժամանակ: Այդ մոզաիկները պատկերացնում են կղերիկոսներին և աշխարհականներին բոլորովին նման զգեստներով — երկար պատմութեանով և նորա վերայից լայն պնուկայով (ֆելոն): Թէ որքան քիչ էին ծանօթ առաջին դարերում պատարագի առանձին զգեստաւորութեանը, կարելի է իմանալ նորանից, որ մի քանի պաշտօնեաներ կատարում էին խորհուրդները միայն պալլիայով առանց պատմութեանի, որի մասին վկայում է Կրաուզի բերած կատակոմքների հին պատկերը (իւր աշխատութեան մէջ Roma Subterranea, mabl. VIII.), որտեղ զոհարերող քահանան խորհուրդը կատարում է փիլիսոփայական թխազոյն պալլիայով (թիկնոց, քղամիդ): Նմանապէս և Օրիգէնը, որ իւր ժամանակակից Աղէքսանդրիայի հերակլ քահանայի համար ասում է, թէ վերջինս թողել էր իւր սովորական հագած զգեստը և միշտ գործ էր անում փիլիսոփայական վերնազգեստը: Ընդհանրապէս պէտք է նկատել, որ քրիստոնէութեան գեղարուեստի հին յիշատակարանները չեն թողնում որևէ կասկած, թէ առաջին դարերի եկեղեցական զգեստաւորութիւնը բոլորովին չէր տարբերուում ընդհանուր գործածական աշխարհիկ զգես-

տից և որ վերջինից էր փոխ առնուած:

Ինչ վերաբերում է մեր քննած հարցին յարաբերող գրաւոր վկայութեանց, (նոյն իսկ, պէտք է նկատել, քանակութեամբ բաւականին շատ), թէև նոքա մեծ մասամբ ուղղակի մատնանիշ չեն անում այն հանգամանքի վերայ, որ ժամապաշտութեան զգեստները փոխ առնուած լինին սովորական աշխարհիկ տնտեսութիւնից, այնուամենայնիւ կողմնակի կերպով հաստատում են այդ. Այսինքն, նոցա մէջ բերուած տեղեկութիւնները, կարծիքներն ու կարգադրութիւնները վերաբերում են ոչ այլ որևէ զգեստների գործադրութեան, քան այն, որ աշխարհականներն էին կրում: *) Բայց մի քանի գրաւոր յիշատակարանների մէջ, թէև ոչ այնքան նշանաւոր և աւելի ուշ ժամանակի, կան ուղղակի վկայութիւններ այն մասին, որ աստուածաշատական զգեստները վերցրուած են աշխարհիկ գործածականից: Սորան պիտի վերագրել, օրինակ, Յելեստին պապի (423—432) խօսքերը, որը յանդիմանելով Գալլիայի եպիսկոպոսներին՝ իւր առ նոցա գրած նամակով, որոնք իրենց զգեստներով խստակեցութիւն ցոյց տալու համար, եկեղեցում կրում էին արեղաների պէս միայն կարճ պալլից և կաշուէ դօտի,—ի միջի այլոց ասում է, թէ պէտք է տարբերուել ժողովրդից և միւս բոլորից *dotrina, non veste* (գաւանութեամբ և ոչ զգեստով):

Սորան է վերաբերում նաև Յովհաննէս սարկաւազի նկատողութիւնը, որը Գրիգոր Մեծ պապի կենսագրութեան մէջ ի միջի այլոց ասում է, թէ ոչ ոք պապի շքախմբի մէջ, մեծից մինչև փոքրը, ոչ լեզուի և ոչ զգեստի նկատմամբ ոչինչ բարբարոսական (այսինքն՝ գերմանական) չրնդունեց, այլ ընդհակառակը—երկուսի նկատմամբ էլ լատինական ոգին պահպանեց:

Սորան պիտի վերագրել նաև կրօնաւոր պատմաբան Վալիաֆրիդ Ստրաբոյի հետևեալ նշանաւոր վկայութիւնը, որը նա տալիս է մեզ իւր պատարագի մեկնութեան մէջ.

*) Այս վկայութիւնները կը քննուին ստորև:

և որը, հաւանականօրէն, նա վերցրել է աւելի հին հեղինակից. «սրբազան զգեստների նախկին ձևն ու պատրաստութիւնը կամաց կամաց դարգացան: Որովհետեւ առաջին դարերում պատարագը կատարւում էր նոյն զգեստներով, ինչ որ այն ժամանակ բոլորը կրում էին, — մի սովորութիւն, որին արեւելքում մի քանիսները այժմ էլ հետևում են»¹⁾

Ուրեմն, կասկած անգամ չի կարող լինել, որ պատարագի զգեստները ոչ թէ նոր էին կազմուած և կամ հին կտակարանի եկեղեցւոյ աստուածապաշտութիւնից փոխ առած, այլ ուղղակի վերցուած են քրիստոնէութեան առաջին դարերի սովորական աշխարհիկ զգեստներից: Հետևապէս խօսք լինել չի կարող, թէ եկեղեցական զգեստները, իրենց արտաքին ձևով, որպէս զգեստներ տարբերութիւն ունենային սովորականներից քրիստոնէութեան առաջին դարերում: Արդեօք երբ, ուրեմն, աստուածապաշտութեան զգեստները ստացան առանձին տարազ իւրեանց արտաքին ձևով տարբեր սովորական աշխարհիկ զգեստներից:

Այս հարցի լուծման համար, ի հարկէ, անհրաժեշտ է հետևել եկեղեցական պաշտօնեաների զգեստաւորութեան պատմական ընթացքին: Սակայն պէտք է նկատել, որ այս խնդրի լրիւ, բազմակողմանի ու ճիշտ իրադործումը մեծ դժուարութեանց է հանգիպում: Այստեղ հարկ է լինում ոչ միայն պաշտօնական այլ և աշխարհիկ հագուստների դարգացմանը հետևել: Իսկ ճիշտ որոշ պատմական տեղեկութեանց բացակայութիւնը մի կողմից և հին զգեստների արուեստական բառագիտութեան անորոշութիւնը միւս կողմից, — որովհետեւ խօսքի գործածութիւնը առանձին զգեստների անուանց համար շատ է փոփոխութեան ենթարկուել, և միևնոյն անունը զանազան ժամանակներում զանազան նշանակութիւն ունէր, — շատ են դժուարացնում

1) W. Strabus. Cit. op. y Migne Curs. comp. ser. lat. t. 114, col. 529.

զգեստների զարգացման իսկական ընթացքի որոշումն: Չի կարելի վերջնականապէս վճռուած համարել հարցը թէ ի՞նչպէս են աստիճանաբար փոփոխութիւն կրել և բարդուել աստուածապաշտական զգեստները և ի՞նչ յարաբերութիւն ունէին սովորական աշխարհիկ զգեստների հետ: Կարելի է աւելի կամ՝ պակաս հաւանական ենթադրութիւններ անել, որոնք միշտ էլ այս կամ այն նկատմամբ կարող են կասկածի տեղի թողնել: Սակայն այս բարդ և մեծ աշխատանքը մեր խնդրի մէջ չէ մտնում: Մեզ համար բաւական կլինի գիտենալ, այն փաստերի հիման վերայ, որոնք ներկայ հանգամանքում կարող են ինկատի առնուել, թէ ժամանակի ինչ շրջաններում աստուածապաշտական և աշխարհիկ զգեստաւորութեան մէջ ձևական նմանութիւն կար և որ ժամանակից սկսուեց նոցա մէջ ձևական տարբերութիւնը:

Իբրեւ մէկը այն եզրակացութիւններից, որը մեր կարծիքով աւելի հաւանական, և որին մենք հասնում ենք՝ դրաւոր և յուշարձանների վկայութիւններով, կարող ենք մասնանշիչ անել այն հանգամանքը, որ գոնեա, մինչև VI դարի վերջը աշխարհական և աստուածապաշտական զգեստների մէջ ձեւական տարբերութիւն չկար:

Զ-րդ դարից սկսւում է երեւալ ձևական տարբերութիւն պատարագի զգեստների և ժողովրդի հագուստների մէջ, սակայն հոգեւորականութիւնը շարունակեց կրել մինչև Թ. դարը (եթէ ոչ աւելի), մասնաւոր կեանքի մէջ ձեւով միևնոյն զգեստները, ինչ որ աստուածապաշտութեան ժամանակ:

Ինչ վերաբերում է առաջին երեք դարերին, յոգուտ վերոյիշեալ ենթադրութեան խօսում են նշանաւոր յուշարձաններ, որոնց մասին մենք վերևը խօսեցինք: Այդ յուշարձանների հիման վերայ այդ ժամանակուայ աստուածապաշտական զգեստ կարելի է հաշուել բաճկոնը (tunica) և վերնազգեստը (pallium), — որոնք բոլորովին աշխարհական զգեստներ էին: Յաջորդ դարերում ևս չկար տարբերութիւն իրենց ձեւով աստուածապաշտական և համայնական զգեստների մէջ: Այդ ժամանակ ճիշտ է, հոգեւոր անձնա-

ւորութեանց զգեստների մէջ մեծ բարդութիւն առաջ եկաւ: Դ-րդ դարից երեւան են գալիս եկեղեցական կարգադրութիւններ այս կամ այն զգեստը գործածելու համար, — կարգադրութիւններ, որոնք հաւանականօրէն խօսուած էին պատարագի՝ սովորական, աշխարհականից ձեական կերպով տարբեր զգեստների մասին: Այսպէս օրինակ, իբրեւ աստուածաշտական զգեստ այն ժամանակուայ յիշուած է ուրարը, Լաօգիկիայի ժողովը (331—381) արգելում է կիսասարկաւազներին, դալիրներին և երգիչներին ուրար կրել և ուրարով կարգաւ և կամ երգել:¹⁾ Յովհան Ոսկերեքանը կիսասարկաւազների մասին ասում է իւր «De filio prodigo» (յաղագս որդւոյն սքանչելւոյ) քարոզի մէջ, որ նոքա պատարագի ժամանակ զանազան կողմ շարժուելով, իրենց բարակ երեսրբիչներով, որ կրում են իրենց ձախ ուսերի վերայ, (Αρπταί ὀμόναι ἐπὶ τῶν ἄλυστεζῶν ὤμων) հրեշտակի թևերն են յիշեցնում: Այստեղ ὀμόναι (քաթան, կտոր) խօսքի տակ հասկացւում է ոչ այլ ինչ եթէ ոչ ուրարը: Իսիդոր Պիլուսիոտ (Ե. դար.) յիշում է ὀμόναι, μεθ ἧς λειτουργοῦσεν οἱ διάκονοι, և համեմատում է նորան երեսրբիչի հետ, որով Տէրը սրբեց իւր աշակերտների ոտները:

Զոսիմա պապը (417 թ.) սահմանում է, որ կիսասարկաւազները ձախ ուսը ծածկեն palliis linostimis (վշեայ զգեստներ), որոնց տակ ուրարն է հասկացւում: Աւրելեանի ժողովը (511 թ.) իւր 20-րդ կանոնով արգելում է տրեզաններին վանքերում ուրար կրել: Բրակոբէնի Բ. ժողովը (563 թ.) պատուիրում է, որ սարկաւազները կիսասարկաւազներից զանազանուելու համար բաճկոնի վերայից և ոչ թէ տակից ուրար կրեն: Տօլէդի Դ-րդ ժողովը (633 թ.) իւր 28-րդ կանոնով պատուիրում է անարդար կերպով կարգաւոյժ արած սարկաւազներին, քահանաներին և եպիսկոպոսներին կարգը վերստացած ժամանակ, ի միջի այլոց ուրար ևս ստանալ, — իսկ 40-րդ կանոնով արգելում է

1) Օրէնքների գիրքը. հրատ. 1852 թ. եր. 269.

քահանաներին և աւելի սարկաւագներին երկու ուրար կրել:

Բոլոր այս վկայութիւններից ըստ երևոյթին կարելի է եզրակացնել, որ ուրարը բացառապէս աստուածաշատական զգեստ էր, և աշխարհիկ տնտեսութեան մէջ չէր գործածուում: Սակայն ուրարը գործադրուում էր նաև աշխարհական տնտեսութեան մէջ և իւր ձևով բոլորովին նման էր աստուածաշատական ուրարին, այսինքն այստեղ այդանուամբ կոչուում էր երկար վշեայ թաշկինակը, որ կրում էին ուսի կամ վզի վերայ՝ բերանը կամ երեսը մաքրելու համար: Ուրարի աշխարհիկ գործածութեան համար շատ վկայութիւններ կան: Կիպրիանոսի նահատակութեան վաւերագիրները մեզ տեղեկացնում են, թէ որպէս զի նորա արիւնը գետին չթափուէր, քրիստոնեաները դրել էին նորա առաջ *lintheamina et oraria* (կտաւ և թաշկինակ — ուրար): Ամբրոսիոսը՝ յիշելով Ղազարոսի մասին, ասում է, որ նորա երեսը կապած էր ուրարով, Հերոնիմոսը Նէպոցիանին գրած նամակում՝ որ կղերիկոսների և կրօնաւորների վարած կեանքին էր վերաբերում, նախատելով տհաճութիւնը նոցա զգեստների, ի միջի այլոց նկատում է, որ ծիծաղելի և միանգամայն անվայելուչ է պարծենալ երբ քրտինք սրբելու համար չունես *sudarium orariumque* (երեսսրբիչ): Օգոստինոսը պատմելով մի պատանու մասին, որի աչքը հանել էին և միայն մի մազից էր կախուած մնացել այն, բժշկուեցաւ աղօթքներով, որից յետոյ աչքի պտուղը (գիւէն), դարձեալ մտաւ տկնակապչի մէջ, — ասում է, որ այդ հրաշքից յետոյ աչքը կապուեցաւ ուրարով: Նմանօրինակ բան պատմում է Եւագրը իւր եկեղեցական պատմութեան մէջ: Պրուտէնցիոս Կղէմիստը նկարագրելով Էմինտրիոս և Խելիդոնիոս մարտիրոսների մահը, ի միջի այլոց պատմում է նաև այդ ժամանակ պատահած հրաշքի մասին. մահուանից առաջ նահատակներից մէկը ձգեց դէպի երկինք իւր մատանին, իսկ միւսը՝ ուրարը, և ի զարմանս բոլորի, քամին տարաւ այդ իրերը վերև: Միևնոյն ժամանակ Կղէմէստը երկրորդ նահատակի վերա-

քերութեամբ աւելացնում է. «hic sui dat pignus oris, ut ferunt, orarium». (ինչպէս ասում են ուրարն է նորա երեսին փայլ տուել)

Մարկիոն և Նիկանդր նահատակներին վկայաբանութիւնից երևում է, որ մարտիրոսներին նահատակելուց առաջ ծածկում էին նոցա աչքերը ուրարով:

Բոլոր այս դէպքերում, ինչպէս պարզ երևում է, ուրարը նկատւում է աշխարհիկ հասարակ զգեստ: Այստեղից է վերցրած նաև աստուածաշտական ուրարը: Բայց ինչպէս հասկանալ այն ժամանակ կրօնաւորներին, կիսասարկաւազներին, ընթերցողներին և սաղմոսասացներին ուրար կրելու արգելումն: Այստեղ պէտք է նկատել, որ orarium բառը կլասիքական բառագործածութեան մէջ նշանակելով քրտնքի թաշկինակ, կայսրների ժամանակ ուրիշ աւելի ընդարձակ նշանակութիւն ստացաւ: Այսինքն, երբ որ կրկէսներում զօրեղացաւ կուսակցութեանց բաժանումն, կուսակցական կայսրները սկսեցին ժողովրդին պարզեւել թաշկինակներ (oraria), իւրեանց հովանաւորած կուսակցութեան գոյներով, որպէսզի ժողովուրդը կրկէսներում յայտնէ իւրեանց բարեհաճութիւնը կայսրներին և նոցա հովանաւորած վարիչներին: *) Այս երկրորդ նշանակութեամբ, իբրև կուսակցութեան նշան, ուրարը, հաւանականօրէն, յետոյ դարձաւ կայսերական պաշտօնեաների պատուանիշը, իսկ այստեղից անցել է և եկեղեցական վարչութեանը:

(Շարունակելի):

*) Donasse oraria populo Romano, quibus uteratur populus ad fa orem. (բաժանում էր Հռոմէական ժողովրդին ուրարներ, որոնք ժողովրդի կողմից բարեհաճութիւն էին առաջ բերում.) Hefele. Cit. op. B. II. s. 186.

